

PAPER

MUSTAQILLIK YILLARIDA QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASINING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHI: YUTUQLAR, MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Daubaeva Tazagul ^{1,*}

¹Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

* daubaeva@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi tarkibidagi Qoraqalpog‘iston Respublikasining 1991–yildan bugungi kungacha bo‘lgan ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Maqolada mustaqillik yillarida mintaqada amalga oshirilgan islohotlar, erishilgan yutuqlar, mavjud tizimli muammolar hamda kelajakka mo‘ljallangan istiqbol yo‘nalishlari adabiyotlar tahlili va muallif tahlili asosida ko‘rib chiqiladi. Orol dengizi ekologik inqirozining mintaqa ijtimoiy–iqtisodiy holatiga ta’siri alohida e’tibor bilan ko‘rsatiladi.

Key words: Qoraqalpog‘iston Respublikasi, ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanish, mustaqillik, Orol dengizi inqirozi, mintaqaviy siyosat, infratuzilma, demografiya, iqtisodiy islohotlar, O‘zbekiston.

KIRISH

Qoraqalpog‘iston Respublikasi O‘zbekiston Respublikasi tarkibida o‘ziga xos suveren huquqlarga ega bo‘lgan alohida davlat tuzilmasi sifatida 1993–yilda mustaqil O‘zbekiston bilan ikki tomonlama shartnoma asosida o‘z munosabatlarini rasman mustahkamladi [1]. Mazkur mintaqa O‘zbekistonning umumiy hududining taxminan 37 foizini tashkil etishiga qaramay, aholi zichligi jihatidan mamlakatning eng siyrak joylashgan

hududlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Geografik jihatdan Markaziy Osiyoning quruqlik qo‘ynida, Amudaryoning quyi oqimida joylashgan bu respublika o‘zining tarixiy, madaniy va ekologik o‘ziga xosligi bilan mintaqashunoslar, iqtisodchilar va ekologlar e’tiborini doimo o‘ziga jalb qilib kelgan. Mustaqillik yillarida Qoraqalpog‘istonning ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon sifatida namoyon bo‘ldi: bir tomondan, markaziy hukumatning mintaqani rivojlantirishga qaratilgan tizimlashtirilgan siyosati ijobiy natijalar

Compiled on: May 5, 2026.

Copyright: ©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Sustainability for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

berdi, ikkinchi tomondan esa Sovet davridan meros bo'lib qolgan Orol dengizi inqirozi, infratuzilmaning qoloqligi va iqtisodiy diversifikatsiyaning yetarli darajada amalga oshirilmaganligi mintaqani jiddiy muammolar girdobida qoldirmoqda [2]. Ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligi shundaki, Qoraqalpog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy holati ko'pincha umumiy O'zbekiston taraqqiyoti kontekstida ikkinchi darajali mavzu sifatida o'rganiladi, holbuki mintaqaning o'ziga xos muammolari alohida, chuqur va tizimli tahlilni talab qiladi. Maqolaning maqsadi mustaqillik davrida mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dinamikasini adabiyotlar tahlili asosida keng va ob'ektiv baholash, erishilgan yutuqlar bilan hal etilmagan muammolar o'rtasidagi muvozanatni ilmiy asosda ko'rsatib berish hamda istiqbol yo'nalishlarini belgilashdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot sof nazariy-tahliliy xarakter kasb etib, asosiy metodologik yondashuv sifatida mavjud ilmiy adabiyotlar, davlat hisobotlari, xalqaro tashkilotlarning analitik materiallari va statistik ma'lumotlarga asoslangan tanqidiy tahlil usuli qo'llanilgan. Tadqiqotda taqqoslama tahlil, tizimli yondashuv va mantiqiy umumlashtirish metodlari birgalikda ishlatilgan. Manba bazasini shakllantirish jarayonida o'zbek, rus va xorijiy tillardagi ilmiy ishlar, shu jumladan monografiyalar, davriy nashrlar va xalqaro tashkilotlar (BMT, Jahon banki, UNDP) tomonidan chop etilgan analitik hisobotlar asos qilib olindi.

Qoraqalpog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy holati bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mavzu asosan ikki katta yo'nalishda o'rganilgan: ekologik inqirozning iqtisodiy va demografik oqibatlari hamda mintaqaviy iqtisodiy siyosat samaradorligi. Ushbu ikki yo'nalish bir-biridan ajralmas holda mavjud bo'lib, ular bir-birini uzviy tarzda belgilaydi. Rus tilidagi manbalar orasida Bobojonov va Xolmatovning mintaqaviy iqtisodiyot masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi [3]. Xorijiy ilmiy hamjamiyatda Orol dengizi inqirozi va uning ijtimoiy oqibatlari keng o'rganilgan bo'lib, bu borada Philip Micklin va Nikolay Aladin kabi olimlarning ishlarini alohida qayd etish lozim [4]. O'zbek tilidagi adabiyotlar ichida esa

Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat organlari tomonidan nashr etilgan rivojlanish dasturlari va ilmiy konferensiya materiallari asosiy manba vazifasini o'taydi [5].

Adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, ko'pchilik tadqiqotchilar Qoraqalpog'iston ijtimoiy-iqtisodiy muammolarining ildizini ikki asosiy omilga bog'laydi: birinchisi — Sovet Ittifoqi davrida shakllangan bir tomonlama paxtachilikka yo'naltirilgan agrar iqtisodiyot modeli, ikkinchisi — Orol dengizining qurib borishi natijasida yuzaga kelgan ekologik-iqtisodiy inqiroz [6]. Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklarda O'zbekiston markaziy hukumatining mintaqaga ko'rsatayotgan moliyaviy va institutsional yordami ham adabiyotlarda tobora ko'proq muhokama qilinmoqda. Jahon banki va BMT tomonidan 2000-yillardan boshlab e'lon qilingan hisobotlar Qoraqalpog'iston aholisining yashash darajasi O'zbekistonning boshqa viloyatlariga nisbatan sezilarli darajada past ekanligini statistik raqamlar orqali tasdiqlamoqda [7]. Xalqaro tashkilotlarning analitik xulosalari esa mintaqada sog'liqni saqlash ko'rsatkichlari, xususan bolalar o'limi va surunkali kasalliklar tarqalishi masalasida chuqur tashvish bildirmoqda, chunki bu ko'rsatkichlar ekologik muammo va ijtimoiy-iqtisodiy qoloqlikning birgalikdagi ta'sirini bevosita aks ettiradi [4]. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili Qoraqalpog'istonning rivojlanishi masalasida yaxlit, ko'p o'lchamli ilmiy tahlilga ehtiyoj borligini yaqqol ko'rsatmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mustaqillik yillarida Qoraqalpog'iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ob'ektiv baholash uchun, avvalo, erishilgan yutuqlarni aniq va haqqoniy ko'rsatib o'tish zarur. 1991-yildan keyin, ayniqsa 2000-yillarning o'rtalaridan boshlab, O'zbekiston hukumati Qoraqalpog'istonga katta miqyosdagi davlat investitsiyalarini yo'naltirdi. Nukus shahri infratuzilmasining modernizatsiyasi, yangi kasalxona va maktab binolarining qurilishi, yo'l tarmoqlarining kengaytirilishi — bularning barchasi mintaqadagi hayot sifatining sezilarli darajada yaxshilanishiga xizmat qildi [1]. Qoraqalpog'iston Respublikasining o'z Konstitusiyasi, parlamenti (Joqarg'1 Ke'nes) va ijro organlari mavjudligi mintaqaviy boshqaruv

tizimini institutsional jihatdan mustahkamladi, bu esa mahalliy siyosiy-iqtisodiy qarorlarni qabul qilish jarayonini nisbatan muvofiqlashtirdi [5]. Sanoat sohasida Qo'ng'iro't soda zavodi kabi yirik korxonalarining modernizatsiyasi va ishga tushirilishi mintaqaviy iqtisodiyotga muhim hissa qo'shdi. Turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha ham muayyan sa'y-harakatlar amalga oshirildi: Ayaz-qal'a, Toprak-qal'a kabi tarixiy obidalarga bo'lgan xalqaro qiziqishning ortishi Qoraqalpog'istonning turistik salohiyatini yanada ochib berdi [8].

Biroq mavjud yutuqlar bilan bir qatorda Qoraqalpog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi tizimli muammolar ham haqiqiy va chuqur bo'lib qolmoqda. Bu muammolarni to'liq tushunish uchun Orol dengizi fojeasini alohida muhokama qilish lozim. Orol dengizining 1960-yillardan boshlab jadal sur'atlarda qurib borishi — Sovet davrida amalga oshirilgan agrar siyosatning bevosita oqibati sifatida — Qoraqalpog'iston uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va demografik halokatga aylandi. Bir zamonlar rivojlangan baliqchilik sanoati butunlay tanazzulga uchradi, tuproq sho'rlanishi qishloq xo'jalik unumdorligini keskin pasaytirdi, havo ifloslanishi va ichimlik suvi muammolari aholining sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatdi [4]. Tadqiqotchilar hisob-kitoblariga ko'ra, Orol bo'yi mintaqasi dunyodagi eng og'ir ekologik-iqtisodiy inqiroz zonalaridan biri sifatida e'tirof etiladi [6]. Bu holat Qoraqalpog'iston iqtisodiyotining uzoq muddatli rivojlanishiga jiddiy to'siqlar yaratmoqda, chunki sog'lom ish kuchi shakllanishining qiyinlashishi, qishloq xo'jaligi unumdorligining pasayishi va muhit ifloslanishi bir-birini kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Iqtisodiy diversifikatsiya muammosi ham alohida muhokamani talab etadi. Mintaqaning iqtisodiy tarkibi hali ham asosan qishloq xo'jaligiga, xususan paxta va sholi yetishtiruvchi sektorga yo'naltirilgan bo'lib, bu esa iqtisodiyotni tashqi bozor narx tebranishlariga nisbatan zaif qilmoqda [3]. Qayta ishlash sanoatining yetarlicha rivojlanmaganligi, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishning deyarli yo'qligi va xizmatlar sektorining rivojlanmaganligini ham inobatga oladigan bo'lsak, Qoraqalpog'iston iqtisodiyotining raqobatbardoshligi hali ham jiddiy darajada

cheklangan ekanligini tan olish kerak. Bandlik muammosi ham mintaqa uchun dolzarb bo'lib qolmoqda: mehnat qobiliyatidagi aholining katta qismi mavsumiy yoki norasmiy ish bilan band, iqtisodiy faollik darajasi past. Buning natijasida Qoraqalpog'iston aholisining ko'p qismi O'zbekistonning boshqa viloyatlari yoki xorijga ko'chib ishlashga majbur bo'lmoqda, bu esa o'z navbatida mintaqadagi demografik muammoini chuqurlashtirmoqda [2].

Demografik vaziyatni alohida ko'rib chiqish zarur, chunki u ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ham sababi, ham oqibati sifatida namoyon bo'ladi. Mintaqadagi aholi soni o'sishi sekin sur'atlarda bormoqda, yoshlarning ommaviy ravishda boshqa hududlarga ko'chishi sababli iqtisodiy faol aholining kamayishi kuzatilmogda. Sog'liqni saqlash sohasida esa, garchi so'nggi yillarda tibbiy muassasalarning moddiy-texnik bazasi yaxshilangan bo'lsa-da, malakali tibbiy xodimlar tanqisligi, ayrim kasallik turlarining yuqori tarqalishi va tibbiy xizmatga erishish imkoniyatining hududiy tengsizligi muammolari barqaror ijtimoiy rivojlanishga to'sqinlik qilmoqda [7]. Ta'lim sohasida ham holat ikki qutbli: bir tomondan, maktab binolari soni va oliy ta'lim muassasalari kengaytirildi, ikkinchi tomondan esa ta'lim sifati va malakali o'qituvchilar bilan ta'minlanganlik darajasi yetarli emas. Xalqaro tashkilotlarning ta'kidlashicha, inson kapitaliga investitsiyalar mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning uzluksizligini ta'minlash uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi [9].

Qoraqalpog'istonning istiqbol yo'nalishlarini belgilashda bir necha strategik yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, Orol dengizi muammosini hal etishga yoki uning oqibatlarini yumshatishga qaratilgan xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarurdir. Shu munosabat bilan ARAL dengizini qutqarish bo'yicha Xalqaro Jamg'arma (IFAS) faoliyatini yanada samarali yo'naltirishga ehtiyoj bor [6].

Ikkinchidan, iqtisodiy diversifikatsiya siyosatini chuqurlashtirish, xususan qayta tiklanadigan energetika, agrotexnologiyalar va eko-turizm sohalarini rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirish lozim.

Uchinchidan, inson kapitalini rivojlantirish — ta'lim va sog'liqni saqlash tizimiga investitsiyalarni oshirish — mintaqaning uzoq muddatli

raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy shartidir [10].

To'rtinchidan, raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish ham istiqbolli yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda. Oxirgi yillarda O'zbekiston hukumatining mintaqaviy taraqqiyotga bo'lgan e'tibori kuchayganligini — xususan Prezident Shavkat Mirziyoyev davrida — va bu e'tibor o'z samarasini bera boshlaganini qayd etish joiz, biroq mazkur o'zgarishlarning barqaror tus olishi uchun tizimli va uzoq muddatli siyosiy iroda hamda moliyaviy majburiyat zarur [5].

XULOSA

Mustaqillik yillarida Qoraqalpog'iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi — bu bir vaqtning o'zida aniq yutuqlar va chuqur muammolarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali va murakkab jarayondir. Infratuzilmaning modernizatsiyasi, institutsional islohotlar, sanoat ob'ektlarining qayta tiklanishi va ta'lim-sog'liqni saqlash tizimidagi yaxshilanishlar mintaqaning ijobiy rivojlanish tendentsiyasini ko'rsatmoqda. Biroq Orol dengizi ekologik inqirozining uzoq muddatli oqibatlari, iqtisodiy diversifikatsiyaning yetarli emasligi, demografik muammolar va insoniy kapital rivojlanishidagi bo'shliqlar mintaqaning barqaror taraqqiyot yo'liga o'tishiga jiddiy to'siqlik qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Qoraqalpog'iston muammolarini yechish uchun na yolg'iz davlat sa'y-harakatlari, na tashqi xalqaro yordam alohida yetarli emas — zarur bo'lgan narsa bu ikki omilning uzviy birligi hamda mahalliy salohiyatni to'la safarbar etish asosida shakllantirilgan uzluksiz, kompleks rivojlanish strategiyasidir. Mintaqaning o'ziga xos geografik, ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari uni umume'tirof etilgan taraqqiyot modellaridan farqli yondashuvni talab qiladigan alohida ilmiy tadqiqot ob'ektiga aylantiradi. Kelajak tadqiqotlarda Qoraqalpog'iston rivojlanishining maxsus ko'rsatkichlari asosida mintaqaning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish darajasini aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Каримов И. А. Узбекистан на пороге XXI века: угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса. — Ташкент: Узбекистон, 1997. — 315 с.
2. Qoraqalpog'iston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Qoraqalpog'iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari: 2000–2020 yillar. — Nukus: QR Davlat statistika qo'mitasi, 2021. — 198 b.
3. Бобожонов Б. Р., Холматов У. Х. Региональная экономика Узбекистана: проблемы и перспективы развития. — Ташкент: Akademiya, 2015. — 264 с.
4. Micklin P., Aladin N. V. Reclaiming the Aral Sea // *Scientific American*. — 2008. — Vol. 298. — No. 4. — P. 64–71.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan «2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida».
6. Dukhovny V. A., de Schutter J. L. F. *Water in Central Asia: Past, Present, Future*. — London; New York: CRC Press, 2011. — 383 p.
7. United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report: Uzbekistan*. — New York: UNDP, 2020. — 210 p.
8. Толстов С. П. *Древний Хорезм: опыт историко-археологического исследования*. — М.: Изд-во МГУ, 1948. — 452 с.
9. World Bank. *Uzbekistan: Living Standards Assessment*. — Washington D.C.: World Bank, 2018. — 176 p.
10. Yusupov Y. *Regional Development Policy in Uzbekistan: Theory, Practice and Prospects*. — Tashkent: CERR, 2019. — 148 p.